

NEM ÖL, NEM ÖLEL

Szexualitás, erőszak és identitás Iszaak Babel műveiben

A *Lovashadsereg* olvasóiként sokszor átgondolt, művesen csiszolt szövegeket olvasunk, melyekben a tudatosan megkonstruált elbeszélő, szerzői alteregó szintetizálja az alkotó megélt és reflektált tapasztalatait. Az elbeszélő főhős alapvető karakterjegyei: csodálat, vonzalom a kozákok ösztönös, állatias férfiassága iránt, vágy az azonosulásra, ám képtelenség az emberülésre, nemi erőszakra. A csodálattal szemben áll a néma idegenkedés, sőt viszolygás brutalitásuktól, amit az ideológiai/hazafias hűség ellensúlyoz, mert a közös cél, a szovjethatalom érdeke összeköti őket. A Babel-alteregó egyenlőségelvű, összeméri identitást képvisel, mely meghaladja a konfliktusokat gerjesztő partikularitásokat, egy-szersmind férfivá, felnőtté válni igyekszik, miközben fel-feltámadó, nosztalgikus zsigeri vonzalmat érez a tradicionális közösség bensőséges melege, a gyermekkor iránt. Akárha képzeletbeli, ideologikus-tudatos-reprezentatív apai és ösztönös-befogadó-zsigeri anyai identitások versengenének egymással.¹ Ám, mint a *Rabbi* (magyarul: tanító) című elbeszélésből tudjuk: „Az anya emléke táplálja bennünk a részvétet, akár az óceán, a végzetlen óceán táplálja a világmindenséget átszelő folyókat”.²

Babel egyik hőiséhez, a festő *Pan Apolek*hez hasonlóan, aki esendő parasztfigurákból fest szentképet, maga is a forradalom „evangélistájává” lesz: hétköznapi alakokból, durva férfiakból, prostituálódó nőkből és bizonytalan zsidókból fest szentképeket – messianisztikus reményében talán a remélt utolsó háború „örömhírét”. Hetényi Zsuzsa elemzésében³ összesen tizenkét főalakot láttat – tíz kozákot, Gedálit és *A rabbi fiát*: Ilja Braclavszkijt –, akiket a novellákból vett bibliai utalásokkal az evangéliumok tizenkét apostolával állít párhuzamba, Pan Apoleket pedig magával Babellel, aki a forradalom szentképeit festi. Amint a festő Apolek a falubeli parasztok arcát kölcsönzi az apostoloknak – akik megtérésük előtt esendő bűnösök voltak –, úgy Babel, illetve a narrátor – aki fogadalmat tesz, hogy Apolek példáját fogja követni – orosz, kozák és zsidó harcostársait teszi meg a forradalom evangélistáivá.

Az új rend és „örömhír” karddal és puskával érkező, brutális hírhozó, s a két zsidó szereplő – közülük Gedáli inkább elszenvedője a *Lovashadsereg* hozta új rendnek – vallásokon és etnikumokon átvélő új embernépet képező univerzalizmus hitét képviselik az elemzés szerint. Babel vérben, mocskokban ábrázolja őket, amint az új világért harcolnak, illetve Gedáli elfogadja azt.

Irodalmi jelentőségét, moralitását a babeli mű mégis inkább abban leli, hogy miközben a születő Szovjet-Oroszország *Lovashadseregének* hétköznapijait és alakjait örökíti meg történeteiben, velük való azonosulásának odisszeáját írja meg, azonközben – s ez

¹ Lionel Trilling: Iszaak Babel. In: *Jewish American Literature: a Norton Anthology*, W. W. Norton & Company, New York, 642., illetve az ideologikus (apai) és a költői (anyai) nyelv ellentmondásáról Allen Grossman: *Summa Lyrica*. In: *The Sighted Singer*, The John Hopkins University Press, 1992, 357.

² Babel elbeszéléseit az *Iszaak Babel művei*, Európa Könyvkiadó, 1986, illetve egy korábbi kiadás: <http://mek.oszk.hu/03700/03773/03773.htm> alapján idézem.

³ Hetényi Zsuzsa: *Csillagosok – keresztesek. Mítosz és messianizmus Babel Lovashadseregében*, Tankönyvkiadó, 1992, 64.

már *Napló*jából is világos – nem számolja fel zsidó identitását sem, így e kettős vonzás sokféle ellentmondástól terhes erőterében képződik az oeuvre. Az elbeszélésekben is viszszatérően reflektál a harctéri területek zsidó lakosságának élményeire, illetve a főhős zsidóságára, összeegyeztetni igyekszik forradalmár mivoltával, új minőséget próbál teremteni, de végig nyitva marad a kérdés: milyen eredményeket hoz e kísérlet. Ami bizonyos: a főhős zsidóságának tudata elmélyül a ciklus végére.

A *Gedáli*ban szinte megkettőzi magát a narrátor, és saját kétségeit, vívódásait személyesíti meg az új renddel kapcsolatban: „A bolt olyan, akár egy nyílt eszű koravén, gőgös kislíú, egy leendő botanikaprofesszor doboza”. Mintha a szerző ifjúi önarcképét ábrázolná e mondatban. Fájdalmas hiányérzettel indul az elbeszélés: „Szombat előestéjén az emlékek sűrű bánata kínoz [...] Oh, gyermekkorom enyésző talmudjai! Oh, emlékek sűrű bánata! Íme, itt van előttem a piac, itt van előttem a piac halála. A bőség zsíros szellemét megölték.” Ez még nem Gedáli, ez a narrátor hangja, de lejtése egybevág Gedáliéval. Minden halott: a pillangók, a virágok, és minden az ellentmondásoké, akár az elbeszélő tudatában: „elringat az enyészet könnyed illata”. A pusztulásért aligha csupán az ellenségé a felelősség. Olyan erős érveket, olyan szenvedélyes szónoklatot ad a régiségkereskedő szájába az író, amilyenek szinte csak belső ellentmondásaink lehetnek. Vagy például talmudi pilpulok, amire a héber gadol=nagy szóból képzett nevű Gedáli⁴ beszédmódja céloz: „A forradalom... hát »igen«-t mondunk neki, de vajon a szombatnak »nem«-et mondjunk-e? – így kezdi Gedali, és körülfon füstös szemének selyem szijaival.” Akárha imaszíjak lennének, a szövetség jelei, s a füst a pogromok üszkösödő házainak nem eresztő emléke, mely a vallási identitáson kívül a szolidaritás morális kötelékeit jelzi. „– A lehunyt szembe nem jut el a nap – válaszolom az öregnek –, de mi felhasítjuk a lezárt szemeket...” Tudatos forradalmár beszél így, határozottan, keményen: a tudatos én vagy az ideologikus én. Gedáli, a bölcs vagy az empátiára inkább számot tartó én azonban így felel: „...a lengyel is lőtt, szerelmetes uram, mert ő az ellenforradalom. Maguk meg lőnek, mert maguk a forradalom. A forradalom pedig kellemes dolog. De a kellemesség nem szereti az árvákat a háznál. A jó dolgokat jó emberek csinálják. A forradalom a jó emberek jó dolga. De jó emberek nem ölnek, így hát a forradalmat gonosz emberek csinálják. De a lengyelek szintén gonosz emberek. Vajon ki mondja meg Gedálinak, hogy hol a forradalom és hol az ellenforradalom? Valaha tanultam a Talmudot, szerettem Rasi magyarázatait és Majmonides könyveit. De Zsitomirban van még sok értelmes ember, és íme, mi valamennyien tudós férfiak arca borulunk, és egy hangon kiáltjuk: jaj nekünk, hol van a gyengéd forradalom?” Mindez akár lehetne a zsidó forradalmár félálomban zajló belső viaskodása is, noha az elbeszélés és a folytatásának tekinthető *Rabbi* valóságmagva szerepel a *Napló*ban is.⁵ Mintha Gedáli szavaiban és az elbeszélés miliőjében mindaz megtestesülne, amit a *Lovashadsereg* korábbi elbeszéléseiben Babel nem vagy alig reflektált: önnön zsidósága kér szót és tiltakozik a forradalom, a háború véres hétköznapijai ellen, a haszid Gedáli szájába adva önnön vágyait: „én a jó emberek Internacionáléját akarom”. Teológiai értelemben mindez nem kevesebbet jelent, mint a megváltást, aminek evilági szekuláris megvalósulását hajszolja a zsidó forradalmár. „Beköszönt a szombat – jelentette ki méltósággal Gedáli – a zsidóknak a zsinagógában a helyük.”

A ciklus hetedik elbeszélése ez: akár a teremtés hetedik napja a szombat, a szombatot megszentelő áldás szavaival – zéher lemáásze berésit – emlékeztető a kezdet (a teremtés) művére: a szövetség, a megpihenés és a munka után a munkára való visszatekintés, a felszabadulás, az öntudatra ébredés napja, melynek előestéjén az elbeszélés játszódik. Ebben a történetben pihenhet meg időlegesen – amennyire tud – az író és az író-alteregő főhős: „S a sötétkék homályból a fiatal szombat bevonult a karosszékébe. // Gedali –

⁴ Hetényi, i. m., 53.

⁵ Iszaak Babel: *Napló*, 1920. Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993. Hetényi Zsuzsa fordítása. 16–17.

mondtam –, ma péntek van, már beállt az este. Hol lelhetek zsidó mézeskalácsot, egy csésze zsidó teát és egy keveset abból a nyugalmazott istenből a csésze tea mellé? // – Nincs – válaszolja Gedali, és lelakatolja kis dobozát –, nincs. Itt volt egy vendéglő mellettünk. Jó emberek kereskedtek benne, de ott már nem esznek többé, ott sírnak...” Jól figyeljünk: „fiatal szombat” – mondja a narrátor, aki a fikció szerint azonos a régiségboltba betérő forradalmárral, akinek gyerekkori szombatok emlékeinek „sűrű bánata” jut eszébe szombat előestéjén, majd a következő mondatban Gedálihoz szólva határozottan, mintegy magát cáfolva azt állítja: „péntek van, már beállt az este”. Akárha az elhagyott szombatok elfojtott bánata térne vissza és viaskodna a tudatos szekuláris zsidó ragaszkodásával ahhoz, hogy Isten „nyugalmazott”, és péntek van. Gedáli és a belső monológot folytató narrátor áll az egyik oldalon, a narrátor fennhangon vitatkozó, vonalas mondatai a másikon. Csakis belső viaskodás vetülhet ki így, ezekkel az ellentmondásokkal. A teremtés hetedik napja a vallásos felfogás szerint kóstoló a végső, örök szombatból, a messiás idejéből. Amikor a szekuláris forradalmár hitét megtagadva elutasítja ezt, és az evilági megváltás, a kommunizmus mellett teszi le a voksát, egy másik hitre tér, de a megváltás reménye közös benne és Gedáliiban.

Innentől ez a hang, a zsidó narrátor hangja gyakrabban jelenik meg. Mintha a harc folyamán, a harc tapasztalataival – emellett a kozákokkal kapcsolatos élményekkel, a tölük elszenvedett sérelmek tapasztalatával – gazdagodva, az elbeszélő egyre világosabban látná énje határait, személyisége, hovatartozása körvonalait. A zsidó gyermekkor képei ilyen élesen, ilyen nosztalgikus fájdalommal nem merülnek fel másutt, s a narrátor nem is kommentálja ilyen mértékben érzéseit és a vele történeteket, csak ábrázol, az olvasóban mégis világos benyomás keletkezik az ábrázolt valóság írói értékeléséről.

A ciklus *Gedlilit* követő novellája, *Az első libám* a Gedáli-történet közvetlen időbeli folytatása, a *Rabbi* című elbeszélés elé ékelődik. A zsidó történetek bensőségeségét és folyamatosságát ellenpontozza a szerkesztés, világosan utalva az identitás töredezettségére, a bensőségeség hiányára, arra az oszcillálásra, amit az elbeszélő/főhős él át a zsidóság tradicionális közössége és az új világ: a kozákok reprezentálta szovjet forradalmi rend között. Az egyikből kizuhant, nincs már vele szerves kapcsolata, csak erős nosztalgiaja. A másikkra vágyik, ám azt a kérdést, hogy képes-e beilleszkedni, hogy egyáltalán létezik-e, létezhet-e a megálmodott új rend, teremthető-e a proletariátus, a paraszti, a kozák világ és az értelmiség, különösen a zsidó értelmiség között értékközösség, melyet az osztályok nélküli társadalom és az internacionalizmus hirdet, az elbeszélések nem válaszolják meg egyértelműen. Még ha végkicsengésük néha erre utalna is –, például az *Argamak* esetében, cselekményük élesen ellenpontozza ezt.

Mintha a *Gedáli* történet után, és a *Rabbi* előtt, úton a zsinagóga felé, ahol Gedáli „ájtoskodik”, az elbeszélő nem,⁶ a sabbattal kapcsolatos hiányérzet melankóliájában egy korábbi, ezzel élesen ellentétes hangulatú pillanat idéződné fel az elbeszélőben, amikor a „pétervári egyetem jogszigorlója”-ként megérkezett a *Lovashadsereg* hatodik hadosztályához. Ugyanebben a mondatban, szembeállítva a mondat két felét, nyomban irigyli is a parancsnokot „acélos, virágzó ifjúságáért”, mintha jogszigorlónak, értelmiséginek (és zsidónak) lenni automatikusan oppozícióban állna az acélos, virágzó ifjúsággal, mely a fizikai erő mellett erotikus szabadságot is sugall. Bizony, szinte erotikus e vonzalom a „bíborvörös lovaglónadrág”-ba, „félrecepott, bordó kozák sapká”-ba öltözött férfi iránt: „Hosszú lába olyan volt, mint két, vällig ragyogó lovaglócsizmába gyömöszölt gyerek-lány”, akinek az elbeszélő bámulva nézi „hatalmas, szép alakját”. Korántsem viszonyos a szimpátia. Szavickij, a hadosztályparancsnok a jövevény iskolázottságát így kommentál-

⁶ Babel *Naplójának* 1920. június 3-i Zsitomirban kelt bejegyzése szerint, ahonnan a *Gedáli* és a *Rabbi* élményanyagát meríti, Babel is imádkozott, még ha bele is zavarodott saját bevallása szerint az imakönyvbe.

ja: „A Kinderbalsamok fajtájából vagy – kiáltotta nevetve –, s még hozzá pápaszemmel az orrodon! Nyamvadt fickó lehetsz! [...] a pápaszemeket itt kardélre hányják”. A szállásmester így egészíti ki a parancsnoki mondatokat: „Sok kalamajka akadt nálunk a pápaszem miatt, s ez ellen semmit sem lehet tenni. A tudálékosabb embereknek itt kiszekírozák a lelkét is. De ha egy ilyen megerőszkol egy nőt, lehetőleg minél szemrevalóbbat, akkor aztán lesz becsülete a harcosok között.”

Előítéletes, durva közegre készítik fel a parancsnoki és a szállásmesteri mondatok, melyekből nem érezni, hogy távolságot tartanak az előítéletektől és a durvaságtól. A politikai propagandista a parancsnok számára is idegen, és a parancsnok is talán csak a központi vezetéshez való lojalitása miatt viselkedik vele visszafogottabban, mint az alárendelt kozákok, akik az idézett mondatoknak megfelelően, közönségesen, megalázóan, durván, sőt ellenségesen fogadják a propagandistát, aki formálisan – s kissé nevetségesen – tiszteleg nekik. Kiborítják a ládáját, az orra alá szellentenek, durvaságokat vágnak a fejéhez: az olvasó nem érti, mi érdeke lehet a főhősnek maradni, hacsak az nem – amennyiben szerzői alteregóként fogjuk fel a főszereplőt –, hogy a gorkiji intés szellemében élményeket gyűjtsön, és megírja őket, világossá téve a városi zsidó értelmiségi és a kozák harcosok közti, szinte áthidalhatatlan távolságot. Talán a szenvedélyes azonosulási vágy mozgathatja még, s a már említett új rend reménye, mely felülírja a vallási-etnikai előítéletek világát. De vajon képes lehet-e a kozákokkal való azonosulásra, aki a parancsnoki mondatok elhangzása után nem sokkal ilyen képet lát maga előtt: „A falusi utca sárgán, gömbölydeden terült el előttünk, mint a sütőtök, az elszunnyadó nap rózsaszín sugarakat fröccsentett az égre”, majd pedig szembetalálkozik a brutális társadalmi valósággal.

Miféle mélyről jövő ambivalenciákra rímel a következő kép? „A ház előtt téglá tűz helyen egy üst rottyogott, disznóhús főtt benne, a szabad tűzhely úgy füstölgött, ahogy a falusi szülőház kéménye füstölög a távolból, s ez felkavarta bennem az éhséggel párosult szörnyű magányosságot.” A tűzhely asszociációi: ház / családi tűzhely / otthon / melegség / távoli szülői ház / hiányérzet / anyai mell / éhség / magányosság / zsidóság. A megbántottság, a kirekesztettség, a magány regresszív állapotában emlékek idéződnek fel: animális-gyermeki vágyak. Másrészt a disznóhús – antitézisként – a távolba szakadt kóser zsidó házat idézi fel, melytől messze távolodott. Éhség az elveszített tradícióra és közösségre vagy a soha nem tapasztalt otthonosságra, amiből modern zsidóként, kettős idegenségében – már idegenként a zsidóságban, még idegenként a környező világban – kirekesztetett.

Mitől várja e kirekesztettség megszűnését; mi lehet a híd, mely a pápaszemes zsidó értelmiségi és a brutális kozákok között átível? „...belefogtam Leninnek a Komintern II. kongresszusán elmondott beszéde olvasásába.” A népek határa fölött átívelő kommunista internacionálé eszméjében hisz, akár egy új „kinyilatkoztatásban”, annak „szentiratait” bújja, akárha jesivában tanulna: régi zsidó szokás szerint a szöveghez folyamodik, mely – a tórához hasonlóan – preformálja az új világot. A zsidó hagyomány, miszerint a természeti világgal szembeni, szöveg megtestesítette szellemi valóság elsődleges és teremtő erejű az élet valóságához képest és uralkodni tud rajta, továbbra is meghatározza a zsidó pszichét, vagy legalábbis menedéket biztosít. A gyermekkori trauma mellett a szellem világához való sajátos viszony befolyásolja a főhős szexualitáshoz és erőszakhoz való távolságtartó viszonyát is.

Vajon érezték-e, érezhették-e az előző bekezdésben idézett mondat tragikomikumát, mély iróniáját Babel kortársai? Aligha, mert sokan, túl sokan hittek közülük az új „kinyilatkoztatás” valóságában, csak nekünk, kései olvasóinak világos, milyen esélytelen a főhős a valódi beolvadásra. „A csipkézett dombvonulat mögül rám tűzött a nap, a kozákok szüntelen rátapostak a lábamra, a legény meg fáradhatatlanul gúnyolódott rajtam, a kedves betűsorok tuskéval kirakott úton jöttek felém, és nem értek el hozzám.” Fájdalmát,

dühét mélyre nyomja, de ahogy enni kér a parasztasszonytól, akinek udvarában időznek, és az húzódozik, hisz már megette a többieket, az elfojtott indulat kirobban belőle. Káromkodásban tör ki, meglöki az öregasszonyt, s az udvarban ténfergő libának támad: „Elkaptam, a földhöz nyomtam; a liba feje megreccsent a csizmám sarka alatt, megreccsent és szétloccsant [...] – Hej, az anyja keserves istenit a lelkének! – mondtam, s a kardot a libába szúrтам. – Süsd meg ezt nekem, asszonyság!”

Dühödtté indulatkitörése és a jellegzetes zsidó ételek alapanyagául szolgáló szárnyas lemészárlása meghozza számára az elismerést. Tudatos a gesztus? Az indulatkitörés mögött ott a rég lappangó szándék, hogy megmutassa, ő is képes ölni. „Úgy látszik, közébünk való a legény” – jegyzi meg az egyik kozák, „és kacsintott”, noha „rá se hederítettek a libára”. A legidősebb kozák ekkor már maguk közé hívja: „ülj csak le, egyél velünk, amíg a libád elkészül... // A csizmaszárból előhúzta tartalék kanalát, és a kezembe nyomta. Kanalaztuk a maguk főzte levest, és disznóhúst ettünk hozzá.”

A liba megölése nem elég a befogadáshoz. Az is szükséges hozzá, hogy a „pápaszemes”, „kinderbalzsamok” fajtájából származó idegen átlépje az etnikulturális/vallási határokat, és megtagadva saját tradícióját, ugyanazt egye és ugyanúgy viselkedjen, mint a kozákok. A szöveg nem jelzi az iróniát, sem azt, hogy a közös étkezésre invitálás tudatos provokáció volna, ám a liba és a disznó hangsúlyos szembeállítás, hogy a zsidó főhős egy emblemátikusan zsidó eledelnek számító szárnyast mérszáról le kegyetlenül, s együtt eszik a disznóból a kozákokkal, az önfelszámolás és a másik féllal való azonosulás egyértelmű jele. Ekkor már érdeklődve fordulnak felé, kérdezvén: mit írnak az újságok, s ő végre megkezdheti propagandista feladatát, amiért ideküldték. Brutalitása/önmegtagadása következtében elfogadják: közelebb került hozzájuk, távolabb saját értékrendjétől.

„Hangosan, mint egy győzedelmeskedő süket ember, felolvastam Lenin beszédét a kozákoknak [...] Az est bebugyolált alkonyati leplének éltető nedvébe, az est tüzes homlokomhoz nyomta anyai tenyerét. Olvastam és ujjongtam, s ujjongva követtem az egyenes lenini vonal titokzatos görbét.” Hangos, mert önbizalomhiánya van, kapaszkodik az ideológiába. Győzedelmeskedik és süket: mert pirruszi győzelmet arat, csatát nyer és háborút veszít. Közösséget teremt a kozákokkal, miközben önmagát elveszíti. Lázasan magyaráz: magát hevíti, de rászorul az est anyai tenyerére, mert lelke mélyén mind jobban elanyátlanodik. Tudatosan kapaszkodik a lenini univerzalista eszmékbe, melyek az egyetlen lehetséges (ám virtuális) közösséget hozzák létre közte és a kozákok között, akikkel semmi egyéb nem köti össze, mint az ismeretlen jövőhöz vezető közös ideológia. Se tradíció, se civilizációs tabuk, se habitus, se kultúra nem képez hidat közöttük, csak a jövőbe, az új rend felé vezető új hitvallás, melyre a babeli alteregó reménye szerint mindannyian áttérnek, hogy az új egyház, a párt új emberközösséget hozzon létre az eltérők között. Az evangéliumok hitében is így reménykedtek talán egykor a pogány népeket térítő, zsidó származású prédikátorok. De vajon értik-e, magukévá teszik-e a kozákok ezt az univerzalizmust; létrejöhet-e a közös kultúra, szellemiség, értékrend? „– az igazság mindig kibújik a zsákból – szólalt meg Szurovov, mikor befejeztem –, ahogy kibújik onnan, azonnal le is csap, akár a tyúk a magra... // Szurovov, a törzsszázad szakaszvezetője ezt Leninről mondta.” Az okoskodó, fontoskodó, képzavaros megjegyzéssel világosan érezteti a szerző, milyen esélyekkel indul a propagandista, hogy a marxizmus-leninizmus magjait elvesse a kozákok között. A kommunizmus fejlődéselvű emberképével fejében, a propagandista hihet mindebben, de az író emberismerete, tapasztalata szkeptikusabbá teszi, és ez kihallatszik a szövegből.

Lepihennek a katonák. „Hatan aludtunk ott, a rongyos, csillagokat láttató tető alatt, egymásba gubancolódott lábbal, egymást melengetve.” Az érzékiben találhatnak egymásra: evésben, alvásban, az állatias akolmelegben, a természeti funkciókban – másban nemigen. Ám a nyugovóra téró narrátor nyugtalan tudattalanjából, álmában felszabadul mindaz,

amit éberem elfojt. „Álmokat láttam, álomban nőket, és csak a gyilkosságtól bíborvörös szívem, csak a szívem mállott szét csikorogva.” Az est „anyai tenyere” után az álomban megjelenő nők ismét az elfogadás, a befogadás utáni vágyat testesítik meg. Ám a vérontás – az ösztönös dühkitörés vagy a befogadásért hozott áldozat – büntudattal tölti el. Az elbeszélés utolsó mondatában szétmálló szív a felszámolt önazonosságot tükrözi, mert a befogadást meghozó indulatos libaölés a tudattalan mélyén rejlő zsidó tabut, a vérontás tabuját sérti meg.

Nem véletlen, ha eszünkbe jut a *Gyermekkorom a nagymamánál* egy mondata: „Ne add nekik a szívedet.” Mert a babeli alteregó a szívét adta a forradalomnak: ez a szív mállik szét, semmisül meg csikorogva a forradalom erőszakkal, erőszakban egyesítő, identitást felőrlő fogaskerekei között.

*

Különös erejű a kozákokkal való babeli azonosulási kísérlet, különösen, ha felidézzük, hogy a másfél évtizeddel korábbi pogromban ők gyilkolták meg nagybátyját, törtek be boltjukba, és alázták meg apját. De bármekkora is Babel hőseinek az asszimilációs készsége, bármekkora a kozákokat az internacionalizmus eszméjéhez asszimilálni próbáló elhivatottsága, van egy abszolút határ az összeolvadásban, mely a babeli alteregóknak átléphetetlen: ez pedig az emberölés tilalma.

Afonyka Bidával és Ivan Akinfijevvel is amiatt szakít az elbeszélések narrátora, mert képtelen ölni. A *Dolgusov halálában* nem tudja a végzetes sebet kapott bajtárs halálát meggyorsítani. Afonyka Bidát küldi a haldoklóhoz, aki „szájba lőtte Dolgusovot [...] Afonyka – szóltam szájalmas mosollyal [...] – Látod én képtelen voltam. // – Pusztulj innét – fellete sápadozva –, megöllek! A pápaszemesekek. Úgy sajnáltok ti bennünket, mint macska az egeret...” Afonyka Bida – aki a nevét címeként viselő novellában képtelen lelőni sebessült lovát – embert könnyebben öl, s tán az elbeszélőt is lelőné indulatában, ha nem fékeznek meg, mint ahogy a kirgiz Gulimov is levágná kardjával, aki azért csap össze a narrátor Ljutovval, mert az propagandistaként Vinogradov, a hatodik hadosztály politikai főnöke parancsára a harcba küldené. Majd Akinfijev támad neki, és pusztá kézzel számolna le vele, mert tudja, hogy Ljutov fegyverében, a csatába indulva, nem volt lőszer.

Az elbeszélő helyzete propagandistaként valóban nem egyszerű: bátorítania kell az embereket a harcra, lelkesedést önteni beléjük, de maga képtelen személyes példát mutatni. Léte paradoxon: az új rendszer híve, de csak eszméit tudja terjeszteni. Némely elbeszélésben részt vesz az összecsapásokban, de ahogy sosem látjuk Ljutovot vagy a név nélküli többi narrátort nővel ölelkezve, éppúgy soha nem is öl a történetekben, miközben érzi visszas helyzetét.

Gereben Ágnes szerint⁷ Babelt foglalkoztatta a gondolat, hogy *A csók* című kései elbeszélését illeszti a *Lovashadsereg* végére. Ebben a helyenként turgenyevi hangulatú történetben, mely szintén a Lovashadsereg lengyel hadjáratát idézi, a narrátor nem csupán szerelmi viszonyt létesít egy orosz tiszt özvegyével, hanem közvetett közlésből megtudhatjuk, hogy lekaszabolt „harc közben két lengyel tisztet”. Az ölés és az ölelés motívuma itt tehát megjelenik a szerzői alteregó vonatkozásában, habár a megerőszkolástól féltő főhősnek jelzi, hogy jogvégzett értelmiségiként másként viselkedik. Az elbeszélés végül mégsem lett része a *Lovashadsereg*nek, valószínűleg éppen azért, mert megtörte volna a kozák harcosok viselkedésével élesen szembenálló alteregó főhős idegenségével, kívülálló mi-voltával kapcsolatos, hangsúlyos szerzői koncepciót.

Sorra mutatja meg a hagyományos erkölcsi törvényeket a harcban könnyedén vagy

⁷ Gereben Ágnes: *Babel világa*, Európa Könyvkiadó, 1990, 304.

nehezebben áthágó, gyilkossá váló katonatársait. Látjuk az apagyilkos Kurgyukov fivéreket (akikről a levélíró testvér csak azután ír anyjának, miután lováról faggatja, és lógondozási instrukciókkal látja el), Matvej Pavlicsenkót, Konkint, Balmasovot, Afonyka Bidát, Trunov századparancsnokot, Akinfijevet vagy a kozákokat segítő nőket, akik testüket is a közösbe teszik a Lovashadsereg sikereiért, ám az elbeszélő rendre kívül reked e körön. Ezért is zárul ezzel a tragikusan önellentmondó fohással az *Ütközet után*: „meggörnyedve [...] mentem előre, könyörögve kérve a sorstól azt a legegyszerűbb dolgot, hogy végre tudjak embert ölni.”

Ám a fohász beteljesületlen marad: ezt a határt a babeli alteregók nem tudják átlépni. Az élet szent a zsidó tradíció és az erőszakmentes, integrációra törekvő diaszpóra-zsidó mentalitás szerint, az emberölés pedig bűn. A tízparancsolat etikájából a kereszténység közvetítésével ezt a normát a nyugati világ is megörökölte, de a kozákok harci erkölcsé, illetve a háború sajátos törvényszerűsége más erkölcsöt mutat: innen az újra és újra fellángoló konfliktus a zsidók és a kozákok között. Jól érzékelteti e viszonyt *A levél* alábbi passzusa, melyben a levélíró az apagyilkos testvére és a zsidók konfliktusáról ír: „Szemjon Tyimofejics Majkop városában jól hajba kapott a zsidókkal, akik nem akarták kiadni apámat, és börtönbe csukták, lakat alá, mondván, hogy parancs jött Trockij elvtárustól arra nézve, hogy a foglyokat nem szabad lekasabolni, majd mi magunk elítéljük”. Az idegen zsidók óvnak a fehérekhez állt apa életét fiával, a vöröskatonával szemben – mindhiába.

*

Mennyire más a hangulata a *Rabbi* című elbeszélésnek, ami a *Gedáli* folytatásának tekinthető, s *A rabbi fia* előzményének, mely a *Lovashadsereg* eredeti záró darabja volt.

A csernobili dinasztia utolsó rabbijához viszi látogatóba Gedáli az elbeszélőt, „miután kiájtatoskodta magát a zsinagógában”. Az elbeszélő nem imádkozik vele, de az imát követő szombatfogadó vacsorára vele tart a rabbi házába. Nem vallásos, de zsidó maradt, vágyik a zsidó közege, otthon érzi magát közöttük, bensőséges viszonyban áll e világgal. Mint ahogy a már említett, *Trunov századparancsnok* című elbeszélésben írja, „rongyos kaf-tánú zsidók”, ortodoxok és haszidok civakodását látva: „én pedig Trunov halálán érzett bánatomban vergődve közéjük vegyültem, hogy megkönnyebbüljek, együtt üvöltöttem velük”. El és vissza, újra és újra: zsidóktól a kozákokhoz, majd konfliktusba kerülve és bánatosan visszatérve, s megint fuldokolva a gettótól, újra el. Mintha az atyai-anyai házat testesítené meg a zsidóság, ama szenvedélyesen vágyott másik világgal: a kozákokkal, a Lovashadsereggel, forradalommal, s már az elbeszélésekben is kissé illuzórikusnak ható ígéretükkel: az osztályok és etnikumok határát felszámoló internacionalista társadalommal szemben. Azt a szülői házat, melynek vallásos praxisától szabadulhat, de kultúrájától és habitusától, s legfőképpen bensőségességétől nem. Erre utalnak Gedáli már idézett mondatai: „– Minden halandó. Az öröklét csak az anyáknak adatott meg. S mikor az anyák már nincsenek az élők sorában, olyan emléket hagynak maguk után, amelyet még senki sem mert meggyalázni. Az anya emléke táplálja bennünk a részvétet, akár az óceán, a véghetetlen óceán táplálja a világmindenséget átszelő folyókat... A haszidizmus szenvedélyes épületének kitörték aajtait, ablakait, mégis halhatatlan, akár az anyák lelke... A haszidizmus kifolyt szemüregével még mindig ott emelkedik a történelem szélviharos keresztútján.”

A haszidizmus, ez a szláv közegben keletkezett zsidó népi vallásos mozgalom épp a ridegnek és rigorózusnak gondolt, törvény- és tanuláscentrikus zsidó tradíció világán kívánt oldani. „Apai” helyett „anyai” hangulatot vinni a zsidó vallási világba, a természettől való elidegenedettséggel mellé némi otthonosságot a környezetben, az állandó éberséggel járó racionalizmus mellé némi álomszerű misztikát. A lengyel–ukrán világ volt a haszid-

izmus melegágya: épp a Lovashadsereg hadművelleti területe. A korábbi, lengyel és cári kozák pogromokat követték az új atrocitások. Gedáli pátozzsal teli mondataival szemben nincs érdemi ellensúly, nincs vita, mintha az elbeszélő maga is elfogadni hajlana igazságait a maga remélt igazsága mellett.

A „cobolyprém sapkát és [a test felső, intellektuális és alsó, tisztátalan részét a haszidoknál elválasztó – Sz. T. G.] zsinnegel övezett fehér köntös”-t viselő Motále rabbi az utolsó a dinasztában. Csak a történet végén áll a magyarázat, miért ő az utolsó. Jellegetes közösség közepén ül a „sivár, hullaházra emlékeztető szobában [...] ördögös és hazudozó emberektől körülvéve”. A közösségről alkotott kép negatív: a külvilágban kiteljesedni nem tudó, ezért befelé, sőt a misztikum felé forduló, halálszagot árasztó közegben a rabbihoz dörgölődző hívek, a milió fizikai tere, hangulata ellenszenves benyomást kelt. A vonzalom azonban, mely az elbeszélőt idehúzza, és a ciklus más helyein is feltűnik, illetve Babel *Napló*jából tudható módon a szerzőt is újra és újra arra készíti, hogy zsidók társaságát keresse, sorsukkal foglalkozzon, mély és ellenállhatatlan azonosulásra vall.

Kedélyes, jellegzetesen zsidó stílusú beszélgetés zajlik a rabbi és az elbeszélő között, melynek eredeti jiddis nyelvi lejtését⁸ fordításban is érezni. Méltóságteljesen formális a rabbi: „Honnan érkezett a zsidó? [...] Mit keres a zsidó?”, mégsem nélküli az ironiát. Amit mond, az is vidámságra, életörömrre hív fel a világban tapasztalható szenvedés ellensúlyaként: „csak a bölcs nevetése lebbenti fel a lét függönyét”. Az elbeszélő alteregó válasza: „Versbe szedem az osztropoli Hers kalandos viszontagságait” (aminek *Sabesz Nahmu* című darabja szerepel is a Babel-művek sorában), s a *Napló* vonatkozó bejegyzése azonosságot sugall az író és a történet elbeszélője között. További (kétértelmű) közlése, hogy a bibliát tanulta (nem azt mondja, hogy tórát, sem azt, hogy talmudot), illetve, hogy a vidámságot keresi, egyértelművé teszi bennfentességét a haszid világban és a diszkuszió jellegzetesen zsidó módjában.

A rabbi a sameszt szólítja, hogy adjon enni a vendégnek, aki helyet foglal „az ördögösök, a hazudozók és a széltolók” között. „A sarokban öles vállú, halászokra és apostolokra emlékeztető zsidók sóhajtoztak az imakönyv felett.” Ekkor pillant meg egy „Spinoza arcával, Spinoza hatalmas homlokával megáldott ifjút, fonnyadt apácaarccal. Dohányzott és úgy rángatózott, mint a szökevény, akit hosszú hajsza után visszakísérnek a börtönbe [...] Mordhe kirántotta szájából a cigarettát”. A samesz azt mondja Iljáról, a rabbi fiáról, aki „egyik cigarettát a másik után szívja [...] Átkozott fiú, az utolsó fiú, az engedetlen fiú...”

A vallási ismeretekkel rendelkező olvasó tudhatja: mivel a dohányzás tűzgyújtással jár, tilos szombatban. A rabbi fia apja és a közösség tagjainak jelenlétében, nyilvánosan, provokatívan dohányzik. A nyílt normaszegés kihívás a közösséggel szemben, mégsem közösítik ki és üzik el. A samesz a fiú arcába köp – érezni a feszültséget, és érthetővé válik, miért Motále rabbi az utolsó a dinasztában. Nincs, aki folytassa művét, fia nem lesz szellemi örököse. Miközben egy békés szombatra számítunk, a forradalmi/háborús külvilág ellenpólusára, az író a tradíció és a zsidó közösségi lét válságát mutatja meg. Miközben a rabbi megszentelt a szombatot, nem csak odakint „ásítózott” „a háború pusztasága”. A válság már idebent, a szobában, a tradicionális zsidó közösségben is megjelenik: a rabbi fia ekkor is provokatívan, de idegesen dohányzik. Mintha döntő lépésre készülne, azért ilyen feszült. Lázad, menekülne, Babel szavával: „a hullaház”-ból, de a végső lépést még nem tette meg, hiszen itt van, apja házában, tanházában. Csak *A rabbi fiából* derül majd ki: otthagyja a közösséget, és beáll a Lovashadseregbe. „Fonnyadt apácaarca” ott sem változik majd: „élettelen arcú”-nak nevezi az író. Erősz, a természet, a köznapi emberi lét naturalitása távol áll tőle, csak a szellem, az eszmék világa vonzza. Az elbeszélő háttérével

⁸ Vosz maht der jid? – Mit csinál a zsidó? Köszöntés és egyben érdeklődő kérdés a jiddisben.

való rokonsága felveti annak gondolatát, hogy nem csupán az üldöztetés élményei, nemcsak az ideológiai meggyőződés, hanem a természetes létől való elrekesztettségük frusztrációja vonzza őket a lázadáshoz. Személyes felszabadulásuk helyett vívnak társadalmi forradalmat, végső fokon személyes felszabadulásuk és mások felszabadítása, talán önmaguk számára sem tudatosuló reményében.

A *Rabbiban* az elbeszélő is érzi a kis haszid közösséget robbanásig feszítő ellentmondásokat, s mint aki nem viseli, nem kíván tanúja lenni a konfliktus lehetséges kirobbanásának, elsőként áll fel a szombatfogadó vacsoraasztaltól. A samesz, az eddigiekhez képest meglepő és eddigi viselkedését képmutatóvá degradáló módon, pénzt kér tőle – a rabbi fiához hasonlóan megszegi a szombatot –, jelezve, hogy a modernizálódás és az értékrelativizálódás válsága azokat is eléri, akik nem kívánnak kiszakadni a közösségből, ám így a közösség morálja válik bizonytalaná. Az elbeszélő pénzt ad neki és távozik, mert „az Első Lovashadsereg agitációs szerelvényén már várt rám száz meg száz tűz ragyogása, a rádióállomás varázslatos fénye, a nyomdagépek makacs rohanása és a Vörös lovas félig megírt cikke”. A válságtól szabdalt, tradicionális és partikuláris közösségből, „a sivár és hullaházra emlékeztető” szobából indul az agitáció, szerelvény, rádióállomás, nyomdagépek által jelképezett, ragyogó, fényes szavakkal társított, modern, reményei szerint új erkölcsöt képviselő, univerzalista közösség felé.

Melegséget keresett a zsidó közegben, és a rabbi jelképezte erkölcsi példa, haszid derűvel ellensúlyozott pátosz mellett arra is igazolást talált, hogy nincs visszaút a tradicionális közösségbe. Csupa ellentmondást, ambivalenciát tapasztalunk a babeli önképben és identitáskonstrukcióban, folyamatos oscillálást a nosztalgiával vágyott, bensőséges patriarchális zsidó tradicionalizmus és a kissé még anarchisztikus kommunista univerzalizmus remélt világa között. Az előző erkölcsi bomlása, belső feszültsége és az utóbbi hétköznapi brutaritása között azonban megreked a főhős: se előre, se hátra. Vajon lehetséges életprogram-e az oda-vissza járás a két világ között? Vajon elegendő-e a babeli öniróniát is tükröző vigasz, a *Rabbi* (tanító) tanítása, miszerint „minden ostobának elég sok oka van a csüggedésre, de csak a bölcs nevetése lebbenti fel a lét függönyét...”